

**BITCOIN – ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ ЧИ ІННОВАЦІЙНА ПОСЛУГА
У СФЕРІ РОЗРАХУНКІВ (ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ ЕСЕ)**

У статті розглянуто цивільно-правову природу bitcoin. Визначено окремі особливості такого явища, як криптовалюта.

Ключові слова: криптовалюта, біткоїн, цивільно-правова природа.

В статье рассмотрена гражданско-правовая природа bitcoin. Определены отдельные особенности такого явления, как криптовалюта.

Ключевые слова: криптовалюта, биткоин, гражданско-правовая природа.

The article looks at the civil nature of bitcoin. Some features of such a phenomenon as cryptography are determined.

Key words: crypto-currency, bitcoin, civil-law nature.

Вступ. Наш світ переповнений ментальними моделями, які ми плутасмо з фізичною реальністю. Багато речей сприймається нами як те, що існувало завжди, водночас вони є ні чим іншим, як умовністю, а точніше, домовленістю між людьми. Прикладом цього є економічно-фінансова модель інноваційних розрахунків у криптовалюті. Мало хто з нас замислюється над тим, що гроші в діючих банківських системах у більшості країн світу створюються головним чином з боргу: так, державний банк створює гроші за допомогою боргових розписок держави (облігацій), а людина, що бере кредит під заставу нерухомості розміром у тисячі одиниць, дає можливість комерційному банку створити в цій системі близько мільйона нових грошей (умовно).

Усі типи валют, і реальні, і віртуальні, мають одну спільну рису: вони вимагають існування якоїсь центральної сутності, яка б контролювала кількість і справжність грошей у системі. Відповідно, такі валюти контролює той, хто контролює центральну установу.

Близько восьми років минуло з часу, коли з'явилася перша криптовалюта «біткоїн» з легкої руки розробника Сатоші Накамото, яка поступово набирає популярності серед населення планети.

У сучасному світі її існує більше ніж 50 різновидів. У зв'язку з обігом і створенням криптовалют виникає питання про її правове врегулювання на національному та міжнародному рівнях. Тут з'являється чимало перешкод, які необхідно в майбутньому подолати. Очевидною з них є те, що багато людей не знають і не уявляють про можливе існування криптовалют.

Дослідженню явища криптовалют (біткоїн) присвячені праці таких учених: Айганим Е. Сейтім [1, с. 286–293], О. Бадзим [2], Ю. Гави [3], А. Древуш [2], Н. Пантелєєвої [4, с. 25–31] та інших. Серед учених-цивілістів цю проблему намагаються досліджувати А. Дудко, О. Лов'як, Л. Нескороджена [5, с. 162–164]. Можемо констатувати, що більшість досліджень цієї проблеми стосуються наукових праць фахівців у сфері економіки.

Постановка завдання. Мета статті – визначити окремі особливості такого явища, як криптовалюта (біткоїн), з позицій цивілістики та привернути увагу насамперед учених-цивілістів до можливих подальших наукових розвідок щодо запровадження цього явища в сучасному цивільному праві України.

Результати дослідження. Bitcoin – безкоштовна система електронної валюти, яка повністю децентралізована: не потребує центральних серверів або третіх сторін для підтвердження угод, тобто ви це і є центробанк. Кількість грошей залежить від технічних характеристик комп'ютера. Потім ці гроші можна обміняти на цілком реальні.

Коли мова заходить про правове регулювання біткоїнів та інших криптовалют в Україні, передусім згадують роз'яснення НБУ в Листі від 08.12.2014 № 29-208/72889, який визначає

© ДУДКО А.Г. – курсант (Навчально-науковий інститут № 1 Національної академії внутрішніх справ)

© ЛОВ'ЯК О.О. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри цивільного права і процесу (Національна академія внутрішніх справ)

Bitcoin як «грошовий сурогат», що не має забезпечення реальною вартістю й не може використовуватися фізичними та юридичними особами на території України як засіб платежу, оскільки це, на його думку, суперечить нормам українського законодавства [6].

Якщо ж розглядати Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 18.09.2012 № 2921-14, електронні гроші – це одиниці вартості, що зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, аніж тим, хто їх випускає, і є грошовим зобов'язанням у готівковій або безготівковій формах. Випуск електронних грошей може здійснювати виключно банк, на якого покладаються обов'язки з їх погашення [7].

Через свої технології Bitcoin і не потрапляє під українське визначення поняття «електронні гроші», оскільки не містить зобов'язання емітента з його погашення, не має єдиного емісійного центру, не прив'язаний до жодних готівкових чи безготівкових коштів. У свою чергу, «безготівкові кошти», за українським законодавством, можуть існувати виключно у формі записів на банківських рахунках. Банки не беруть участі в процесі емісії та обігу криптовалют, тому Bitcoin не може вважатись «коштами». Не потрапляє Bitcoin і під визначення «платіжна система», оскільки основною та обов'язковою функцією платіжної системи є проведення переказу коштів, тоді як через електронний гаманець здійснюється переказ виключно Bitcoin, який, як ми вказали вище, коштами не є.

Для з'ясування правової природи Bitcoin важливо звернути увагу на те, що в Законі України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-14 визначено, що грошовий сурогат – це будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не НБУ й виготовлені з метою здійснення платежів у господарському обігу [8]. Водночас ознаки криптовалюти не підпадають під поняття «електронний документ», оскільки під останнім розуміється документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, ураховуючи обов'язкові реквізити документа.

Отже, поняття криптовалюти не визнається грошовим сурогатом.

Розглянемо позицію, що Bitcoin – це сукупність інформації. У його основі лежить блокчейн – зашифрований масив даних про всі операції, які були проведені в розподіленій мережі за весь час її існування.

Інша позиція стосується того, що Bitcoin є близьким до товару, тому що національне законодавство не дає нам чіткого визначення товару як такого, а позначає лише частину цього поняття для конкретних правовідносин. Іншою позитивною стороною цього є те, що криптовалюта підпадає під бартерні (товарообмінні) операції в розумінні Податкового, Цивільного та Господарського кодексів України.

Яскравим прикладом є рішення Дарницького районного суду м. Києва по справі від 24.03.2016 № 753/599/16-ц. Як убачається з історії цього спору, сторони (А – позивач і Б – відповідач) уклали договір обміну товару на роботи, згідно з яким стороною А взято зобов'язання на власний ризик виконати роботи з розроблення і створення програмного забезпечення відповідно до технічного завдання з передачею їх результатів стороні Б, а остання взяла на себе зобов'язання передати визначену договором кількість цифрової продукції Bitcoin, об'єктивно вираженої за допомогою комп'ютерного програмування у формі цифрових записів (товар) на загальну суму 10 000 гривень в обмін на виконані роботи.

Сторона А виконала умови договору: розробила і створила програмне забезпечення відповідно до технічного завдання та за актом прийому передачі виконаних робіт передала його стороні Б, проте останньою зобов'язання щодо передачі товару в обмін на виконані роботи не виконано.

У договорі сторони визначили, що таке «товар»: «Відповідно до п. 1.4 договору товар – визначена договором кількість цифрової продукції Bitcoin, що є предметом господарського обігу, виробленої в процесі майнінгу та об'єктивно вираженої за допомогою комп'ютерного програмування у формі цифрових записів, облік якої ведеться колективно в публічній базі Blockchain невизначеною кількістю учасників по чітко завданому алгоритму». Обраний позивачем спосіб захисту порушеного права передбачає покладення зобов'язання на відповідача передати йому у власність товар у вигляді цифрової продукції Bitcoin загальною сумою 10 000 гривень, тобто віртуальних речей, які не мають ознак матеріального світу.

У зв'язку з тим що діяльність із приводу використання Bitcoin під час оплати послуг в Україні є інноваційною, відповідне законодавче врегулювання та чітке визначення статусу криптовалют як такої повністю відсутнє.

Суддя, дослідивши матеріали справи й головним чином посилаючись на листи-роз'яснення Національного банку України, під час вирішення цього спору погодився з тим, що Bitcoin є річчю з невизначеним на законодавчому рівні статусом, і дійшов власного висновку, зазначивши таке: «Як убачається з умов договору, сторони погодили його виконання на безгрошовій основі (п. 2.3 договору), тобто предметом якого є лише роботи, товар (майно/річ). При цьому сторони, визначивши предмет договору, який має ознаки віртуального – цифрова продукція Bitcoin,

погодили, що він не є предметом матеріального світу, який не має індивідуальних ознак, а тому, оскільки такий предмет договору не можна ідентифікувати, визначити його ознаки матеріального світу, такий предмет не може бути об'єктом судового захисту». Тому, враховуючи загальні положення про способи захисту порушеного права, суд дійшов висновку, що судові рішення не зможе зобов'язати відповідача передати позивачу речі, які не мають ознак матеріального світу.

Розглянувши справу по суті, повністю й усебічно дослідивши матеріали справи, Дарницький районний суд м. Києва констатував, що позивачем неправильно обраний спосіб захисту порушеного права й на цій підставі відмовив у задоволенні позовних вимог [9].

На продовження цього спору (по справі від 24.03.2016 753/599/16-ц) позивачем подана апеляційна скарга. Однак Апеляційний суд м. Києва в ухвалі від 12.11.2016 залишив рішення суду першої інстанції без змін, указавши аналогічні підстави для відмови: «Виходячи зі змісту листа Національного банку України та умов договору, можна дійти висновку, що Bitcoin не є річчю та не має ознак матеріального світу. Також Bitcoin не є продукцією, а порядок обігу віртуальної валюти/криптовалюти Bitcoin нормативно не врегульовано».

Якщо проаналізувати Цивільний кодекс України, зокрема ст. 179, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати права й обов'язки. Також, згідно зі ст. 192, законним платіжним засобом, обов'язковим до приймання за номінальною вартістю на всій території країни, є грошова одиниця України – гривня. Іноземна валюта може використовуватися в Україні у випадках і в порядку, встановлених законом [10].

З огляду на природу цього об'єкта, криптовалюта не підпадає під законодавчі визначення електронних грошей, платіжних засобів, валютних цінностей, грошових сурогатів, цінних паперів тощо. Цей список можна продовжувати, проте на інші передбачені законом об'єкти біткойн та альткойн не схожі. Криптовалюта може бути об'єктом цивільних відносин як інше нематеріальне благо.

У Законопроекті «Про обіг криптовалют в Україні» від 06.10.2017 № 7183 (який нещодавно зареєстрований у парламенті й розкритикований правовою спільнотою) йдеться, що криптовалюта – це програмний код (набір символів, цифр і букв), який є об'єктом права власності й може бути засобом обміну [11].

Законопроект від 06.10.2017 № 7183-1 пропонує визнати криптовалюту «фінансовим активом» [12].

Проте проблемним питанням залишається розуміння суб'єктів криптовалют й відносин між ними. Тут мова йде про те, хто має право створювати криптовалюту та здійснювати операції щодо неї. Найбільш доцільно є те, що, відповідно п. 1.13 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 18.09.2012 № 2346-14, емітентом електронних платіжних засобів є виключно банк. Крім того, банк, що здійснює випуск електронних грошей, бере на себе зобов'язання з їх погашення. Проте банки в Україні не займаються створенням криптовалют.

У сучасному правовому полі існує такий термін, як «криптоекономіка» – певні відносини, які базуються на основі криптовалют. Зазначимо, що не в криптовалютах основний інтерес та основне новаторство, а в тому, що на базі криптовалют можна вибудовувати так звані смарт-контракти – програмовані відносини між суб'єктами ринку. Можна проводити так звані ICO (Initial Coin Offering), які працюють за схожим принципом з IPO: інвестори, вкладаючи кошти, отримують «частку» в компанії. Відмінність у тому, що при ICO інвестор не отримує справжні акції, а стає володарем криптографічних токенів (платіжних одиниць або так званих акцій), які торгуються на криптобіржах за різну криптовалюту, а саме інструментів залучення грошей. Це новий формат пересування капіталів. У ньому, якщо розібратися, немає нічого кардинально нового, просто завдяки технологіям прибираються ті бар'єри, які зараз стоять перед компаніями.

Наприклад, якщо компанія хоче вийти на біржу, це досить складно й дорого зробити, а ось вийти на ICO, випустити свою умовну криптовалюту, свої так звані токени досить просто. І далі вже можна збирати, по суті, позикові кошти з ринку.

В Україні формується деяка сприятлива судова практика на користь біткойну. Прикладом цього є судові рішення від 13.10.2016 Харківського апеляційного адміністративного суду, у якому зазначено, що всі операції, що проводяться з E-Dinar Coin, можуть бути прирівняні до операцій зі звичайними грошима.

Очевидною проблемою, що впливає з відносин між цими суб'єктами криптовалют, є захист прав. У вищезгаданому листі НБУ наголошується, що всі ризики за використання в розрахунках «віртуальної валюти/криптовалюти» несе учасник розрахунків за ними. Національний банк України як регулятор не відповідає за можливі ризики і втрати, пов'язані з використанням «віртуальної валюти/криптовалюти».

Наступною проблемою є оподаткування криптовалюти. Європейський Суд у рішенні у справі Skatteverket v. David Hedqvist (C-264/14) постановив, що суб'єкти, які займаються обміном національних валют на віртуальну криптовалюту Bitcoin, звільняються від ПДВ.

В Україні до криптовалютних операцій застосовуються стандартні правила оподаткування. Питання щодо податку на додаткову вартість є досить спірним, тому що криптовалюта не визначена як товар на законодавчому рівні.

Найбільш гострою є проблема застосування кримінальної відповідальності за дії, вчинені із застосуванням криптовалют. У Листі Національного банку України від 08.12.2014 № 29-208/72889 зазначається, що діяльність з купівлі-продажу біткоїну за долари США або іншу іноземну валюту має ознаки функціонування так званих фінансових пірамід і може свідчити про потенційне залучення в здійснення сумнівних операцій відповідно до законодавства про протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, і фінансуванню тероризму. Протидією злочинам у ст. ст. 209 і 209-1 Кримінального кодексу України є практика надання ліцензій, яка дуже поширена в США, Японії. Європейський Союз у цій проблемі є близьким уже до прийняття відповідних змін до Директиви «Про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання коштів або фінансування тероризму» № 2015/849.

Отже, чимало держав використовують криптовалюту для вчинення певних дій, але все-таки виникають певні перешкоди. Підсумовуючи, варто наголосити, що режим криптовалюти в Україні та багатьох країнах перебуває у правовому вакуумі.

Також у цьому контексті величезний інтерес викликає позиція щодо розрахунків криптовалютою в цивільно-правових відносинах (зокрема купівлі-продажу, договорах, щодо надання послуг тощо). Так, чинний ЦК України в ст. 177 закріплює позицію, що об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага [10]. Позиція ЦК України стосовно того, що об'єктами цивільних прав можуть бути інші матеріальні та нематеріальні блага, дає змогу припускати, що криптовалюта все ж таки підпадає під категорію «об'єкти цивільних прав», хоча на сьогоднішній день умовно.

Так, за інформацією інтернет-ресурсів (блог Сергія Василенченка), в одному з кафе в Пушчі-Водиці тепер можна оплатити рахунок біткойнами.

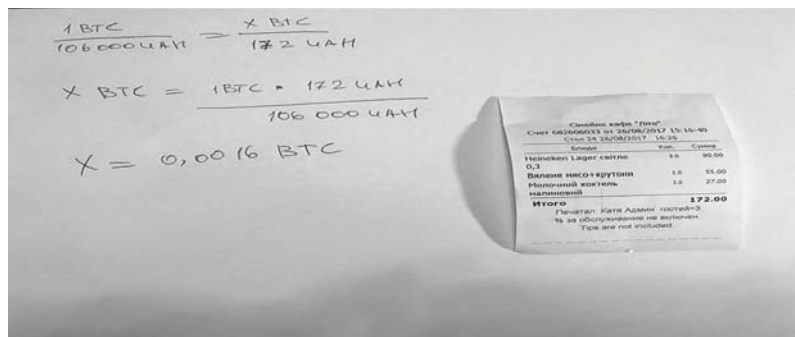

Рис. 1. Чек із київського кафе, в якому можна розплатитися біткоїнами

Судячи з опублікованої фотографії, обід обійшовся в 0,0016 біткоїнів, тобто в 172 гривні за курсом біржі KUNA [19]. Подібну можливість розрахунків під час купівлі-продажу допускає Інтернет-магазин ALLO.UA в партнерстві з ПриватБанком [20].

Отже, серед усього різноманіття суперечливої інформації щодо криптовалют у сучасному правовому полі України ми можемо з упевненістю констатувати, що розвиток суспільних відносин значно випереджає їх нормативно-правове закріплення (у тому числі й у межах цивільного законодавства).

Висновки. Для цивільно-правової легалізації біткоїна як об'єкта цивільних прав необхідно, щоб кожен учасник цивільних правовідносин мав відкриту інформацію про емітента, порядок емісії та операцій з приводу криптовалюти. Після того можна говорити про перегляд державної політики щодо біткоїна та аналогів. Крім того, тоді виникає питання про законодавче роз'яснення й закріплення цього поняття через прийняття відповідних норм у сфері податкового, банківсько-го, цивільного та господарського права.

До того ж необхідним і доцільним є введення відповідної ліцензії на криптовалютну діяльність, яка мінімізує відмивання коштів або фінансування тероризму. Рано чи пізно будуть урегульовані відносини щодо цифрової валюти, але це буде, скоріше за все, недоцільне й необґрунтоване копіювання досвіду іншої держави, який може спричинити негативні наслідки.

Ось тому ми маємо пам'ятати, що правовий режим криптовалюти повинен бути підлаштований під актуальні світові події та реальне становище в державі. Час покаже, наскільки продуктивним буде проект, однак нині існує колективне бажання мати захищену від цензури, децентралізовану, анонімну та захищену електронну валюту.

Подальшими науковими розвідками в цій сфері можуть бути наукові дослідження договірних, недоговірних, спадкових, зобов'язальних відносин із використанням криптовалют.

Список використаних джерел:

1. Айганим Е. Сейтім. Аналіз криптовалюти «біткоїн» на відповідність основним функціям грошей. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 4 (178). С. 286–293.
2. Бадзим О.С., Древуш А.Р. Проблеми та перспективи розвитку електронних валют. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2116>.
3. Гава Ю.В. Криптовалюта нового покоління bitbon. Інвестиційна діяльність. URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/2116>.
4. Пантелєєва Н. Нові форми грошей в умовах формування інформаційного суспільства. Вісник Національного банку України. 2015. С. 25–31.
5. Нескороджена Л.Л. Криптовалюта: об'єкт цивільних прав чи засіб платежу. Сучасна цивілістична наука в умовах гібридної війни. Київ: Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. С. 162–164.
6. Щодо віднесення операцій з «віртуальною валютою/криптовалютою «Bitcoin» до операцій з торгівлі іноземною валютою, а також наявності підстав для зарахування на поточний рахунок в іноземній валюті фізичної особи іноземної валюти, отриманої від продажу Bitcoin: Лист Національного банку України від 08.12.2014 № 29-20/72889. Бізнес. Бухгалтерія. Право. Податки. Консультації. 2015. № 37. Ст. 26.
7. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 18.09.2012 № 2346-14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2346-14>.
8. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 № 679-14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
9. Рішення Дарницького районного суду від 28.03.2016 № 753/599/16-ц. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56686444>.
10. Цивільний кодекс України. Прийнятий 16 січня 2004 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
11. Про обіг криптовалюти в Україні: Законопроект від 06.10.2017 № 7183. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684.
12. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні: Законопроект від 10.10.2017 № 7183-1. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710.
13. Бачо Р.Й. Державне регулювання ринків фінансових послуг в умовах функціонування віртуальних валют (криптовалют). Бізнес Інформ. 2015. № 11. С. 294–298. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_11_49.
14. Crypto Currency Market Capitalizations. Telegram. URL: <http://coinmarketcap.com/>.
15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
16. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-9. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
17. Засновник біткоіна розкрив свою особистість. URL: <http://uazmi.org/news/bbf7p02Ujzootd9ZOdWHg>.
18. Регуляторы видят ценность Биткойна и инвесторы с ними согласны. URL: <http://bitnovosti.com/2013/11/19/regulatory-vidyat-cennostbitcoin>.
19. В одному з кафе в Пуці-Водиці тепер можна оплатити рахунок біткоїнами. URL: <http://nv.ua/ukr/techno/gadgets/u-kijivskomu-kafe-stali-prijmati-bitkoini-1757054.html>.
20. Интернет-магазин ALLO.UA, в партнерстве с ПриватБанком запускает возможность оплатить покупки знаменитой криптовалютой bitcoin. URL: <http://blog.allo.ua/internet-magazin-allo-ua-v-partnerstve-s-privatbankom-zapuskayet-vozmozhnost-oplatit-pokupki-znamenitoj-kriptovalyutoj-bitcoin/>.